

Віктор Сидоренко, доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
директор Інституту професійно-технічної освіти АПН України

РОЛЬ І МІСЦЕ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У ВІДРОДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті йдеться про те, що залучення студентів до декоративно-ужиткового мистецтва впливає як на їхнє естетичне виховання, так і на професійну майстерність, формує в них потребу творчої діяльності.

Постановка проблеми. Наукове сьогодення свідчить, що держава без національної культури, без розвитку демократії, політичних структур і політичної культури населення не є суверенною. Розв'язання будь-яких соціально-економічних проблем неможливе без радикальних змін у галузі освіти.

Доведено, що освіченість людини визначається не стільки її знаннями, скільки готовністю до самостійного життя. Згідно з розробками педагогічних проблем філософією та соціологією освіти, освіченість визначається як уміння успішної орієнтації людини в проблемах сучасної культури. Оскільки освіта створює об'єктивно необхідні умови для формування творчої особистості, то сучасний педагог (якщо він усвідомлює свою функцію в суспільстві), повинен сприяти подоланню кризи культури засобами навчально-виховного процесу.

Метою статті є показ ролі та місця сучасного вчителя загальноосвітньої школи у відродженні національної культури країни.

Виклад основного матеріалу. Учені-дослідники висловлюють думку про модернізацію системи вищої педагогічної освіти та переведення її на якісно новий рівень, який забезпечить підготовку педагогічних кадрів нового типу. Нині кваліфікація педагогічних кадрів не відповідає рівню сучасних вимог до підготовки фахівців. Головна мета перебудови навчальних закладів полягає у тому, щоб задовольнити потреби у висококваліфікованих педагогах, які постійно стимулюватимуть соціальне і технічне оновлення суспільства.

Умови життя в суспільстві, що динамічно змінюються, постійно ставлять питання щодо підготовки вчителя, зокрема змісту підготовки і вимагають його вдосконалення відповідно до соціально-економічних змін. Тому цілком слушною слід вважати думку, що саме дослідження у галузі соціології освіти дозволять визначити залежність системи освіти від рівня

розвитку продуктивних сил, економічних і техніко-технологічних факторів та установити оптимальні щодо конкретних умов співвідношення прагматичною (професійною) та загальногуманітарною функціями освіти [11].

Соціальні перетворення, які відбуваються в житті суспільства, різко змінили саму людину, її ставлення до освіти та шляхів пошуку виходу з кризової ситуації. Провідну роль у вирішенні цих питань має взяти на себе соціологія освіти як галузь соціології, яка вивчає систему освіти як соціальний інститут.

Раніше вища педагогічна освіта виконувала вузько прагматичні завдання в найрізноманітніших галузях практичної діяльності, але зараз вона перетворюється на глобальний фактор розвитку людства, один з найважливіших чинників цивілізації.

Досліджуючи проблеми вищої школи і, зокрема, її перебудови в Західній Європі, Ф.І.Перегудов підкреслює, що сучасна ситуація в освіті потребує подолання кризи. Він помічає, що сьогодні рушійною силою змін у Європі є культурно-творчий процес. За його поглядами, почався період “незвичайного Ренесансу”, інтелектуально-моральну підтримку якому повинні подати вчителі [7, 125].

В умовах сьогодення найголовнішим постає завдання – сприяти відродженню національної та всесвітньої культури. Це завдання в ідображено і в Законі України “Про освіту”, де визначена мета освіти як “всебічний розвиток особистісних якостей людини, її інтелектуальних і фізичних здібностей, виховання моральності, формування громадян, здатних зробити свідомий суспільний вибір, примноження на цій основі інтелектуального і культурного потенціалу народу” [5, 2].

У багатьох сучасних документах про освіту поширюється точка зору, що значним недоліком освіти є вузька спеціалізація, а головний вихід з кризової ситуації – фундаменталізація освіти.

До найважливіших духовно-культурних

РОЛЬ І МІСЦЕ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У ВІДРОДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

цінностей нації відносять мову, історію, звичаї, традиції, духовні цінності, декоративно-ужиткове мистецтво. Саме тому І.Г.Левін впевнений, що “настав час розробити нову концепцію презентації місцевої культури”, яка сприятиме профілактиці етнічних конфліктів [12, 53]. З його точки зору, недостатнє розуміння процесів культури різних народів може посилювати міжнаціональні конфлікти.

У розв’язанні цієї проблеми важливу роль можуть відіграти вчителі загальноосвітніх шкіл.

Відомий філософ і соціолог В.М.Розін висловлює думку, що не менш важливою тенденцією в освіті є розуміння чужої культури, оскільки одна культура “всередині самої себе” не усвідомлюється. Діалог культур – це активне ставлення не тільки до своєї національної культури, але й розуміння цінностей інших культур [9, 52].

Викладач школи як інтелегентна освічена людина повинен сприяти формуванню в студентів культури як якості особистості. На думку В.М.Розіна, культурною, освіченою людиною можна назвати того педагога, який є “культурним у тому сенсі, що він сприймає і розуміє інші культурні позиції і цінності, вміє піти на компроміс, зрозуміти цінність не тільки власної незалежності, але й чужої” [9, 53]. Він також відзначає, що цінності окремих людей, зокрема педагогів (їх світогляд, спосіб життя, ставлення до добра і зла тощо), “визначає вже не просто здоров’я людства, але й можливість продовження життя на землі” [9, 55].

Існує аксіоматичне положення: культура є допи, доки її зберігають, доки захищаються загальнолюдські та національні цінності.

У сучасній соціології освіти вивчається таке питання, як “субкультура”. Досліджуючи проблеми субкультур, А.А.Радугін і К.А.Радугін, зазначають: “Субкультура – це набір символів, переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, що відрізняють те чи інше товариство або яку-небудь соціальну групу” [8, 65 – 66]. Субкультура не виключає загальнолюдської культури, але має свої особливості. Існують різні субкультури (національна, професійна, конфесійна), однак, стосовно сучасного вчителя, йдеться про національну та професійну культуру.

Національна культура, як зазначено вище, визначає символи, вірування, традиції, звички, моральні цінності тощо, які характеризують певну людину (як представника нації) і національне суспільство. Саме педагоги як представники освіти повинні формувати у молоді духовну культуру.

Розкриваючи зміст національної культури, викладачі загальноосвітніх шкіл повинні розуміти і покликані пояснювати учням значення духовних цінностей для життя людини.

Багато дослідників аксіоматично визначають положення про те, що якість вищої освіти залежить від педагогічної культури викладачів [3; 6]. Вищезазначене потребує від педагогічної школи нових підходів до змісту, форм, методів і засобів підготовки майбутніх спеціалістів. Особливе місце в цьому повинен зайняти перегляд змісту професійно орієнтованих навчальних предметів, доповнення його відомостями та фактами виховного впливу на свідомість студентів, їхній світогляд і культуру.

Можливість виховного впливу на студентів через зміст навчальних предметів ґрунтується на емоційному сприйнятті кожною особою тих поглядів, подій та фактів, що утворюють основу самосвідомості та вихованості [3]. Важливого значення при цьому набуває процес перетворення конкретного навчального матеріалу в особистісні цінності, які будуть визначати ставлення студента до свого народу, його походження та історії, його духовних та культурних надбань та ін.

Процес засвоєння студентами особистісних цінностей і створення на основі цього конкретних переконань та поглядів пояснюється механізмами теорії цінностей [10], оскільки саме на основі оцінювання визначається цінність тієї або іншої інформації (в даному випадку – навчальної) для особистості. Така оцінка має як інтелектуальний, так і емоційний компонент, котрі у взаємозв’язку сприяють формуванню позитивних емоцій, моральних норм та принципів щодо конкретних явищ, подій та фактів. Пізнання цінності та відповідна емоція завжди сприяють її утворенню та свідомого ставлення до чогось. Включаючи до себе пізнавальний та емоційний компонент, оцінка сприяє як пізнанню, так і певному ціннісному відношенню. Ціннісне відношення тісно пов’язане як з пізнавально-оціночним характером діяльності суб’єкта, так і з його перетворювальною діяльністю. Виходячи з цього, в основі виховуючого навчання повинна лежати оцінка студентами тих цінностей, які можуть бути сприйняті ними в процесі засвоєння змісту навчальних предметів.

Звісно, що не будь-яка оцінка, наприклад, історичної події або культурного явища, вже забезпечить ціннісне відношення. Процес переведення конкретної об’єктивної цінності в особистісну не можна вважати прямолінійним та однозначним, але в основі ціннісного відношення лежить оцінка вже згаданої події чи явища саме

РОЛЬ І МІСЦЕ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У ВІДРОДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

як ціннісного. Остання обставина не означає, що взагалі негативні оцінки явищ чи подій, що не можуть бути цінностями для суб'єкта, не можуть сприяти повному формуванню ціннісного відношення. Адже відомо, що внаслідок заперечування, наприклад, аморальних явищ, студент більш глибоко та міцно усвідомлює та засвоює позитивні моральні цінності. Деякі психологи, зокрема О.Леонт'єв, вважають, що для формування поглядів та переконань особистості доцільніше разом з цінністю застосовувати інше, більш містке, поняття "значення". Воно пов'язане з розумінням не тільки позитивних, але й негативних подій і явищ та їх оцінок. Для формування самосвідомості це особливо важливо, адже в існуючих літературних джерелах більшість відомостей про Україну та її народ подаються в таких аспектах, котрі суперечать потребам сьогодення, а інколи ще й трактуються неправдиво або спотворено. Це відкриває можливість для більш диференційованої характеристики ролі негативних та позитивних явищ у процесі засвоєння студентом того навчального матеріалу, що впливатиме на процес формування його національної самосвідомості.

Найбільш вдало, на наш погляд, поняття "значення" розкрив О.Леонт'єв, одночасно співвідністи його з поняттям особистісного розуміння. На його думку, власне психологічним фактом життя є те, що особистість оволодіває чи не оволодіває даним значенням, засвоює чи не засвоює його, і те, настільки вона ним оволодіває й чим воно стає для неї. Він вважав, що останнє ж залежить від того, яке суб'єктивне, особистісне розуміння воно має для особистості [2]. Поняття особистісного розуміння вважається більш доцільним вживати стосовно значення, що співвідноситься з інтересами та переконаннями особистості у процесі її діяльності. Позитивне особистісне розуміння може бути й суб'єктивним аспектом цінності.

Слід підкреслити, що засвоєння студентами того навчального матеріалу, що може вплинути на процес формування самосвідомості, передбачає не тільки його оцінювання та усвідомлення, але й емоційне відношення до нього. Це пояснюється тим, що словесне оцінювання особистісного розуміння значення вікликає відповідне особистісне відношення, особливий оціночно-реактивний стан, внутрішню поведінку, переживання одержаного знання.

Причому оцінка особистісного розуміння подій або фактів, зв'язків між ними та усвідомлення свого власного відношення до них включає як оцінку-констатацію впливу навчального матеріалу

на особистість, так і оцінку, що відображає зворотну реакцію психіки на цей вплив, оцінку-реакцію, тобто оціночно-реактивний стан психіки студента, який "переживає знання", в якому знаходить прояв органічний зв'язок між переживанням та розумінням. Звісно, що між цими оцінками існує органічний зв'язок, вони є двома гранями складного комплексу розуміння-переживання. Тому виділення їх у чистому вигляді може бути тільки умовним.

Як зазначають деякі дослідники, можливі випадки, коли оцінювання події або факту може обмежитись лише оцінкою-констатацією. Так, наприклад, індивід може розуміти історичну подію, визнавати її чи інші історичні факти як неправдиві або спотворені, але він залишається байдужим до цього. Звісно, це ще зовсім не означає, що студент взагалі не може переживати зрозумілі йому історичні факти або культурні події минулого тільки через їх віддаленість за часом і неможливість практичної взаємодії з ними. Значення навіть на перший погляд зовсім абстрактних та віддалених за часом і в просторовому плані подій чи явищ можуть відбиватися у свідомості студента, в його світогляді, та переконаннях, вступати у взаємозв'язок з тими чи іншими оціночними категоріями і набувати, таким чином, певного особистісного розуміння.

Суттєвого значення для усвідомлення таких відомостей набуває уява студентів, завдяки якій забезпечується поглиблення зв'язку між знаннями та почуттями, між інтелектуальним та емоційним. Уява в даному випадку сприяє мислительно-емоційному перенесенню студента в ситуацію або середовище тих подій, про які він дізнається через зміст навчального предмету. На думку Л.Виготського, у цьому випадку знаходить прояв закон реальності почуттів, механізми якого спрямовують особистість на усвідомлення свого власного відношення до закладених у зміст навчального матеріалу подій та фактів.

Виятково сприятливі можливості для виховного впливу на молодь мають заняття народними художніми промислами: художньою обробкою матеріалів та деревини, лозоплетінням, гончарством, писанкарством, вишиванням тощо.

Використання народного мистецтва у виховних цілях має свою історію. Ще в 20-ті рр. ХХ ст. видатний педагог С.Шацький, який проводив з виховною метою роботи, пов'язані з прикладним мистецтвом, писав, що між основними сторонами дитячого життя, фізичною працею, грою, мистецтвом, розумовим і соціальним розвитком існує певний зв'язок,

РОЛЬ І МІСЦЕ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У ВІДРОДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

виявляється постійна взаємодія і в кінцевому рахунку ті або інші зміни в одному напрямку викликають відповідні зміни в іншій галузі.

Наш час – свідок бурхливого зростання популярності декоративно-ужиткового мистецтва. При сучасній тенденції до стандартизації та уніфікації промислових виробів, справжній твір народного майстра стає особливо цінним тому, що він виконаний в індивідуальній, неповторній манері й яскраво відображає творче лице автора. Народне мистецтво зберігає багату, вироблену віками художню культуру.

Основні принципи сучасного декоративного мистецтва можна сформулювати так: єдність художньої форми і практичного призначення виробів; побудова речей відповідно до властивостей і можливостей матеріалу; зв'язок художньої форми з технологічними способами її обробки [1].

Єдність естетичного та утилітарного є основним принципом декоративно-ужиткового мистецтва. Проте нерідко трапляється, що та або інша річ, яка свого часу мала певне практичне призначення, поступово його втрачає, стаючи суто художнім твором. Наприклад, у геометричному різьбленні дерев'яна тарілка колись виконувала свою безпосередню практичну функцію – слугувала посудом. По її краях виконувалося різьблення, яке не суперечило призначенню речі. Плинув час, людство почало користуватися керамічним, металевим посудом, і тарілка, виготовлена з дерева, втратила практичну функцію. Однак це не тільки не призвело до зникнення дерев'яної тарілки, а й підсилює її декоративно-художню цінність, внесло певні зміни до її конструкції. Вона стала більш мілкою, більш плоскою, різьбляри почали оздоблювати не тільки краї а й центр. Народні майстри досягли такого рівня майстерності, що оздоблення предметів не домінує, а підкреслює форму виробу, природну красу дерева.

Як показує досвід, при проведенні занять з художніх ремесел творчість у деяких студентів не збуджує позитивних емоцій здебільшого через невідповідність до сприймання народного мистецтва. Проте в тих, хто прагне досягти високої майстерності, процес творчої діяльності завжди викликає інтерес і збуджує позитивні емоції.

Залучення студентів до декоративно-ужиткового мистецтва впливає як на їхнє естетичне виховання, так і на професійну майстерність, формує у них потребу творчої діяльності. Задоволення цієї потреби вимагає від студента цілеспрямованості, наполегливості,

завзятості. Засвоєння лише технічних прийомів веде суто до ремісництва. Надто тривала робота на “тренувальних дощечках”, унаслідок якої з'являється непотрібний виріб, а також недооцінка важливості вивчення теоретичних основ декоративно-прикладного мистецтва, призводять до невдоволеності студентів своєю діяльністю. На заняттях з декоративно-ужиткового мистецтва повинна панувати творча атмосфера. Підтримка творчої атмосфери вимагає від студентів певних інтелектуальних та емоційних зусиль. У той же час вона несе насолоду. На наш погляд, доцільно якомога раніше переходити від підготовчої роботи до творчої.

Позитивні емоції, отримувані студентами, підкріплюють вищі соціальні мотиви, а також є додатковим стимулом, поштовхом до інтенсивнішої індивідуальної діяльності. Такий навчально-виховний процес створює оптимальні умови для забезпечення єдності трудового, морального та естетичного виховання студентів.

Ознайомлення з творами народних умільців сприяє формуванню у студентів потреби творити прекрасне власними руками, розвиває почуття любові до рідного краю, шанобливе ставлення до самобутнього народного мистецтва та його творців.

Успішність оволодіння студентами техніками художньої обробки матеріалів значною мірою залежить від дидактично виваженої послідовності навчання. Так, після вивчення початкових елементів художньої обробки матеріалу студенти знайомляться з основними видами орнаментальних мотивів, які характеризуються різним комбінуванням прямих, замкнутих, перехрещених, паралельних ліній.

Початкові елементи різьблення засвоюються фронтально. Подальше навчання доцільно проводити як індивідуальне, показуючи студенту прийоми володіння різцями, способи виконання тих чи інших операцій. Кожен студент виконує індивідуальне завдання. Під час навчання важливо неухильно дотримуватися дидактичного принципу – “від простого до складного”. Навчання основних виразальних засобів декоративно-ужиткового мистецтва і практичного оволодіння прийомами різьблення відбувається одночасно. Засвоївши основні мотиви різьблення, переходять до вивчення композиції, яка складається з різноманітних комбінацій початкових елементів, причому вся композиція повинна відповідати призначенню предмета, гармоніювати з його формою і художніми можливостями матеріалу. Потрібно навчити студентів глибоко розуміти роль композиції (вона має вирішальне значення серед

